

Милош ИВАНОВИЋ*

Историјски институт

Београд

РАЗВОЈ ИНСТИТУЦИЈЕ ИМУНИТЕТА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ ДО КРАЈА ВЛАДАВИНЕ КРАЉА МИЛУТИНА**

Апстракт: Рад је посвећен проучавању развоја институције имунитета у српској средњовековној држави. Једини изворни материјал пре кога се то може учинити јесу повеље српских владара, од којих је огромна већина сачуваних намењена црквеним дестинатарима. Најпре се у њима појављују повластице које се односе на право црквених институција да саме суде својим људима. Касније се јасно појављују изузећа од финансијских обавеза према владару. Преломни период у развоју имунитета представља владавина краља Милутина (1282–1321) када се институције имунитета кроз одређене формуле јасно дефинишу. Манастири тада добијају готово потпуни судски и финансијски имунитет.

Кључне речи: имунитет, дажбине, суђење, повеље, владар, манастири, поседи, властела.

Приликом проучавања односа српских владара са црквом и властелом готово је незаобилазно посветити се разматрању привилегија које им је владар додељивао. На тај начин он је исказивао своју *милост* према њима, што је термин који се среће у оновременим документима.¹ Обично је он

* milos.ivanovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029).

¹ Више о појму *милости* у српским изворима: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 59–97; Н. Порчић, *О употреби појма владарске милости у српским средњовековним документима намењеним Дубровчанима*, *Историјски часопис* (=ИЧ) LXV (2016) 61–76.

то чинио додељујући им различита имунитетна права која су им омогућавала повећање прихода.

За истраживање ове теме практично једини изворни материјал представљају повеље српских владара. С тим у вези морамо указати на њихову селективност. Добро је познато да први аутентични сачувани документи потичу тек са краја XII века. Уз то њихов број је релативно мали све до краја наредног столећа. Надаље, већина њих је била намењена најзначајнијим манастирима, чији су ктитори били чланови династије Немањић. Због тога се мора задржати опрез када се на основу тих аката покушавају извући сигурни закључци о природи и развоју имунитетних права, поготово кад је реч о њиховим примаоцима из редова властеле.

Потребно је напоменути да питање имунитета у српској средњо-вековној држави до сада није засебно анализирано, већ само у оквиру ширих студија.² Детаљније је ова институција проучена за подручје Византијског царства.³ Имајући у виду његов утицај на српско друштво, биће неопходно да се у нашем раду осврнемо и на резултате тих истраживања. Такође, за нас је значајно и познавање доделе имунитета у Угарској,⁴ која је била важан сусед српске државе. При повлачењу паралела увек се мора водити рачуна о специфичностима српског друштва.

² Види: Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, II, *Имунитети и привилегија епархијских властелинстава*, Богословље VII/3 (1932) 181–194; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд 2002, 28–32, 41, 53, 65–67, 94–97, 99, 101, 121, 134, 156, 210–211, 214, 299–304, 306, 317, 324, 368, 378–379, 387, 411, 416, 420, 479, 525–534; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², 213–223; К. Јиречек, *Историја Срба*, II, Београд 1952.

³ Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета у Византијском царству*, О византијском феудализму, Београд 1969, 407–479; М. С. Bartusis, *Land and Priviledge in Byzantium. The Institution of Pronoia*, Cambridge 2012, 66–87, 118, 124–129, 131–132, 141–148, 150, 170, 176, 216, 218, 281, 406–407, 423, 479, 500, 598–600, 614; R. Morris, *Monastic exemptions in tenth and eleventh-century Byzantium*, Property and Power in the Early Middle Ages, ed. W. Davies, P. Fouracre, Cambridge 1995, 200–220; J. Haldon, *The army and the economy: the allocation and redistribution of surplus wealth in the Byzantine State*, Mediterranean Historical Review 7/2 (1992) 146–153; J. Haldon, *Military administration and bureaucracy: state demands and private interests*, Byzantinische Forschungen 19 (1993) 49–63.

⁴ P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001, 44, 71–74, 94, 113, 179–180, 192, 219–222, 224–226, 251–253, 270, 309–310, 316, 326–327, 329, 356; M. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London–New York 2000, 54–58.

Први пример додељивања одређених имунитета у Византији потиче из времена владавине цара Василија I (867–886), мада има извесних индиција да су они додељивани и знатно раније.⁵ Током наредних векова ова пракса је проширена, али је важно нагласити да пре времена владавине цара Алексија I Комнина (1081–1118) готово да није било примера да нека црквена институција или лаик буду ослобођени свих пореза и дужности.⁶ Међутим до XIII века то је, чини се, постала сасвим уобичајена појава. *Екскусија*, термин којим је најпре означавано ослобођење парика од секундарних дажбина и намета, те радних обавеза, у XII столећу почео је да обухвата и основни порез на земљу. Све доприносе које су сељаци некада дуговали држави почели су да од њих убирају промијари.⁷ Процват имунитета запажен је и у наредном периоду, како у Никејском царству тако и у Епирској деспотовини.⁸ Вреди истаћи да је на тлу Угарске у току XIII века дошло до значајног проширења имунитета, што је у случају племства било прецизирано Златном булом из 1222. године.⁹ Дакле, у време када се српска држава осамостаљује под влашћу великог жупана Стефана Немање (1166–1196) и његовог сина великог жупана и краља Стефана Првовенчаног (1196–1228) јача имунитет у њеном окружењу. Разуме се, значајнији је за нашу тему развој на том пољу у Византији, пошто је Рашка управо желела да се ослободи политичке зависности према њој. Доиста није на одмет назначити да се она налазила на рубу византијске сфере утицаја. Зато се можемо запитати колико су њу заплуснули одређени процеси карактеристични за развијеније области Ромејског царства.

Оснивачка повеља монаха Симеона (Стефана Немање) за Хиландар из 1198. практично не садржи имунитетне одредбе, иако је њоме засновано манастирско властелинство. Разлог за то можда лежи у чињеници да је, како сам Симеон саопштава, измолио од цара Алексија III Анђела (1195–1203) парике у Призрену. Подарио их је заједно са девет

⁵ Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета*, 415, 418; R. Morris, *Monastic exemptions*, 204, 206; M. C. Bartusis, *The Institution of Pronoia*, 74.

⁶ M. C. Bartusis, *The Institution of Pronoia*, 75, 84, 118, 125, 129, 131, 141, 146; J. Haldon, *Military administration and bureaucracy*, 56–58.

⁷ M. C. Bartusis, *The Institution of Pronoia*, 406–407; Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета*, 430–433.

⁸ Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета*, 433–439; M. C. Bartusis, *The Institution of Pronoia*, 173–175, 180, 182, 195, 216–217, 225.

⁹ P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, 94; M. Rady, *Nobility*, 56–58.

села у којима су живели.¹⁰ Сва дарована села налазила су се у околини Призрена.¹¹ Самим тим, једино је византијски цар имао право да их евентуално ослободи пореза и намета. Уколико је акт о томе постојао, није се сачувао до наших дана. Да ли се то самим даривањем аутоматски подразумевало, тешко је рећи. Није на одмет споменути да је у Византији термин *даривање парика* с временом почео да означава да се порези и намети који су давани држави пребацују на онога коме су одлуком цара додељени. Тај термин постао је синоним за *екскусију*.¹² Сама хиландарска повеља не помиње даривање парика, мада је из контекста јасно да је о томе реч. Тиме ипак не желимо рећи да управо на тај начин треба протумачити податке из документа. На крају повеље назначено је да се манастирским људима и Власима забрањује да одлазе на имања великог жупана или било кога другог. Иста одредба је важила и за кретање у супротном смеру.¹³ Наведена одредба као да указује да је и у српској држави далеко одмакао процес везивања зависног становништва за земље у поседу владара, цркве или властеле.¹⁴ Омогућавало је то повлашћеном слоју да осигура своје приходе.¹⁵ Напоменимо да се имунитетне одредбе јављају у хрисовуљи цара Алексија III Анђела из јуна 1199. којом је потврдио одредбе о слободи и самоуправи Хиландара и доделио му манастир Зиг. Сви поменути прописи односе се на брод од хиљаду модија који је српски манастир могао да користи за своје снабдевање потребним намирницама.¹⁶ Даривање имунитетних права у Византији се раширило

¹⁰ В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, Београд–Сремски Карловци 1928, 3; М. Живојиновић, *Историја Хиландара*, I, *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 65.

¹¹ М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, Манастир Хиландар, ур. Г. Суботић, Београд 1998, 84; М. Живојиновић, *Историја Хиландара*, I, 65.

¹² М. С. Bartusis, *The Institution of Pronoia*, 66–69, 83–84, 86, 88.

¹³ В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, 3.

¹⁴ С. Шаркић, *Правни положај властеле у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–1 (2010) 8; С. Шаркић, *Правни положај мeroпаха у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–2 (2010) 25.

¹⁵ М. Ивановић, *Развитак војне службе као основ формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави*, Војно-историјски гласник 1 (2014) 44.

¹⁶ *Archive de l'Athos XX. Actes de Chilandar*, I, *Des origines à 1319*, par M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Paris 1998, 115–116; Превод овог акта на српски језик код: Ф. Баришић, *Преводи грчких повеља о оснивању српског Хиландара*, Књижевност 8–9 (1986) 1225; М. Живојиновић, *Историја Хиландара*, I, 66–67.

у време владавине цара Алексија I Комнина управо да би се ојачали војни потенцијали државе.¹⁷

Наредну српску повељу манастиру Хиландару издао је велики жупан Стефан Немањић по свој прилици 1207/1208. године.¹⁸ Поклонио је тада својој задужбини већи број села, један трг, два винограда и једну планину.¹⁹ Имунитетне одредбе су изостале, иако су се сва дарована насеља налазила на подручју Хвосна и у Зети, што ће рећи територији српске државе.²⁰ Изгледа као да владар није осећао потребу да ближе дефинише статус поклоњених насеља.

Из времена владавине Стефана Немањића ипак су сачуване повеље у којима срећемо имунитетне формуле. Најпре то су две повеље које је са сином Радославом издао за своју задужбину манастир Жичу, који је постао седиште аутокефалне српске архиепископије. Ови документи остали су сачувани у виду натписа на зидовима под куполом самог манастира. За хронолошки ранију повељу која је исписана на северном зиду сматра се да је настала око 1220. године.²¹ При крају сачуваног дела натписа наводи се да над десет жупа које су постављене под власт Жиче није никакву власт требало да има дворски протопопа. Сходно томе, од

¹⁷ М. С. Bartusis, *The Institution of Pronoia*, 150, 170; J. Haldon, *The army and the economy*, 152–153; J. Haldon, *Military administration and bureaucracy*, 63.

¹⁸ За овакво датирање повеље види: Ђ. Бубало, *Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару?*, Стари српски архив (=ССА) 9 (2010) 236–240.

¹⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, превод Љ. Јухас Георгиевска, изд. на српскословенском Т. Јовановић, Београд 1999, 12.

²⁰ М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара*, 87–88; М. Живојиновић, *Историја Хиландара*, I, 71–72.

²¹ Д. Синдик, *Једна или две жичке повеље?*, ИЧ XIV–XV (1965) 314, сматра да је она могла настати најраније крајем 1219. године. Датирање око 1220. предложили су и други исраживачи: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 571; А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 17; Е. Фекете, *Учешће св. Саве или његових сарадника у изради Жичке повеље*, Зборник за филологију и лингвистику МС II (1959) 76; *Selected charters of Serbian rulers (XII–XV century) relating to the territory of Kosovo and Metohia*, I, ed. Т. Živković, S. Vojanin, V. Petrović, Athens 2000, 36; В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I, 1186–1321, Београд 2011, 89–90; Ђ. Бубало, *Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари*, Зборник радова Византолошког института (=ЗРВИ) 46 (2009) 204–205.

поповског бира који је потицао од попова, Влаха и зависних људи манастир је имао да добија половину.²² Ради појашњења треба истаћи да се мислило на *духовну власт*.²³ Даље је прописано да архиепископови људи нису смели да се позивају пред краљев суд, без краљевог печата. Уколико позвани не би дошао ни у том случају, наређено је да се печати *уписују* код краља, док је глоба имала да припадне манастиру.²⁴ Очито је да је *печатом* називана глоба која се наплаћивала од оног ко се није одазвао судском позиву.²⁵ Наредна одредба која је предвиђала шта ће се чинити када краљев човек буде позван пред архиепископа није сачувана у целости, јер се ту завршава очувани део натписа.²⁶ На основу поменутих прописа јасно се може закључити да су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав дали аутономију манастиру у односу на дворског протопопа и обезбедили му приходе. Јасно је и да су манастиру дали судски имунитет.²⁷ На овом месту треба назначити да је основна дужност протопопова била прикупљање прихода од попова и посредно од верника.²⁸ Извесну надлежност над људима са жичких поседа имао је само краљев суд, ако је позив био уручен уз печат, али је и у том случају приход од судске глобе имао да припадне Жичи. Ни у овом акту, међутим, нема помена о евентуалном изузећу дарованих поседа у односу на дажбине и службе које је владар могао од њих захтевати. Напоменимо да је манастиру било даровано преко 50 села и око 220 Влаха чија су имена наведена.²⁹ Разуме се, мора се имати у виду да натпис није у

²² Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 114; М. Копривица, *Попови и протопопови Српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 137–138; Иста ауторка сматра да су одредбе *Жичке повеље* које регулишу питање дужности протопопова и узимања црквених пореза настале у каснијем периоду, а не у време оснивања манастира. М. Копривица, *Попови и протопопови Српске цркве*, 47, нап. 147; Више о биру као дажбини: *Лексикон српског средњег века (=ЛССВ)*, пр. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 47–49 (М. Јанковић); М. Копривица, *Попови и протопопови Српске цркве*, 136–148.

²³ И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 289–290.

²⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 114–117.

²⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 573–574, 576; *ЛССВ*, 512 (Д. Синдик).

²⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116.

²⁷ Р. Грујић, *Епархијска властелинства*, 184.

²⁸ М. Копривица, *Попови и протопопови Српске цркве*, 111, 121–122, 137–138.

²⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 112, 114, 179; Више о поседима манастира Жиче: Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*; ИЧ IV (1952–1953) 148–170.

целости очуван. Такође не сме се искључити могућност ни да у натпису није била пренета читава повеља, већ само извод, услед чега није донета читава њена богата дипломатичка садржина.³⁰

Друга жичка повеља која је исписана на јужном зиду под куполом такође садржи имунитетне одредбе, од којих неке мењају или потврђују оне које се срећу у првом акту, док су друге нове у односу на њега. Време издавања овог акта не може се са сигурношћу утврдити, али је свакако да се то догодило између 1221. и 1227. године.³¹ За разлику од прве повеље у овом натпису се наводи девет жупа које су приложене под надлежност Жиче, са истом назнаком да над њима дворски протопоп није требало да има никакву духовну власт.³² Разлика у односу на први акт лежи у чињеници да су краљ и његов син одлучили да читав поповски бир који долази од попова, Влаха и земаљских људи у том подручју треба да иде манастиру. У дугим жупама дворски протопопа имао је право да убира половину бира.³³ С друге стране прецизирано је да *врховина поповска* припада у потпуности епископима.³⁴ Додаје се да у четири жупе, које иначе нису потпале под духовну власт Жиче, протопопа није смео ни да улази,³⁵ што је свакако значило да и у њима није смео да узима бир.³⁶ Потом следе одредбе које се тичу најугледнијих манастира, а које се односе на права која је над њима имао архиепископ,³⁷ што нећемо анализирати. Важнији су за нашу тему прописи који следе, а који се односе на судски имунитет. Дефинисано је да за суђења која се одвијају

³⁰ Г. Суботић, *Трећа жичка повеља*, Зограф 31 (2006–2007) 51, 56.

³¹ Д. Синдик, *Једна или две жичке повеље?*, 315, је смешта у период између 1224. и 1227. године; Исто датовање предлаже и Љ. Јухас Георгиевска: Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, CVII; В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 93, где се предлаже распон између 1221. и 1224. године. Уз ово издање наведена је и старија литература о овом питању. Ћ. Бубало, *Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари*, 204–205, сматра да су оба акта издата 1220. или коју годину доцније.

³² Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116; И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама*, 290.

³³ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116; Д. Синдик, *Једна или две жичке повеље?*, 313; М. Копривица, *Попови и протопови Српске цркве*, 110, 137–138.

³⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116; Врховина је била дажбина коју су попови били дужни да дају епископима у чијој су духовној надлежности били: *ЛССВ*, 107–108 (Д. Динић-Кнежевић).

³⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116.

³⁶ *ЛССВ*, 48 (М. Јанковић).

³⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 118.

пред епископима, дажбине *рука* и *печат* треба да припадну њима.³⁸ Под руком се у овом случају, чини се, подразумевала такса која се наплаћивала од оног ко би затражио заштиту од епископовог суда, самим узимањем његове тужбе у поступак.³⁹ Практично овом одредбом су одређени приходи од суђења додељени свим епископијама новоосноване архиепископије. Затим је, као и у првој повељи, назначено да се архиепископов човек може позивати пред суд владара само краљевим печатом. Остала је на снази и одредба да ако то не би учинио, глобу од печата би узимао архиепископ.⁴⁰ Можемо закључити да су у другој жичкој повељи поновно потврђена широка права манастира у односу на дворског протопопа, као и да је ближе одређен његов судски имунитет. Да се ипак запазити да одредбе о њему не осветљавају у којим споровима је био за архиепископове људе надлежан краљев суд. Чини нам се да имајући у виду прописе неких доцнијих повеља, судски имунитет додељиван црквеним институцијама није био до краја дефинисан. Економски имунитет у односу на захтеве владара поново није био ни поменут.

Скоро је у науци указано на то да је на зидовима манастира била исписана и трећа жичка повеља, од које су очувани само фрагменти, а за коју се претпоставља да ју је Стефан Првовенчани издао пред крај своје владавине. С разлогом се сматра да су у њој наведени поседи који су накнадно додељени манастиру, јер се они не наводе у прва два документа. Примећује се да се у овом акту наводе и међе додељених имања.⁴¹ За нас може бити од значаја то што се пре санкције изгледа каже „*и сије село утврдих да му иним печали*“.⁴² Тиме као да се желело рећи да нико други над тим селом није требало да управља, али сигуран закључак по том питању мора изостати.

Из времена владавине краља Стефана Првовенчаног сачувана је и његова повеља римокатоличком манастиру Свете Богородице на острву Мљет, која садржи имунитетну формулу. Тачно време њеног издавања не може се утврдити, али се то свакако догодило након Стефановог крунисања за краља 1217. године.⁴³ Потребно је указати на то да је

³⁸ Исто, 120.

³⁹ С. Шаркић, *О значењу израза „рука“ у средњовековном српском праву*, Истраживања 18 (2007) 74–77; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 575–577; ЛССВ, 634(С. Шаркић).

⁴⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 120.

⁴¹ Г. Суботић, *Трећа жичка повеља*, Зограф 31 (2006–2007) 51–56.

⁴² Исто, 56–57.

⁴³ Види: В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 107–108, где су наведена сва мишљења о овом питању.

поменути мљетски манастир свакако основан раније, мада се датум када се то догодило не може поуздано утврдити.⁴⁴ Пошто је описао границе поклоњених поседа краљ је прописао да се о њима може старати само опат манастира, те да ниједан други човек не сме имати бригу и власт над њима.⁴⁵ Као што се да уочити, ова одредба је врло уопштена. Стога није јасно које је ширине био имунитет који је добио мљетски манастир. Разумно је претпоставити да се поменути пропис односио на забрану властели и владаревим чиновницима да се мешају у управљање манастирским добрима. Остаје ипак питање да ли је то значило изузеће поседа од наплате одређених дажбина и право на суђење својим поданицима. Није за разлику од жичке повеље чак споменута ни евентуална надлежност краљевог суда за одређене процесе у које би могли бити уплетени зависни људи Богородичиног манастира. Чини нам се да је мала вероватноћа да би он добио шири судски имунитет од седишта српске архиепископије. Доиста, мора се имати у виду да је манастирско властелинство обухватало читаво острво,⁴⁶ које се налазило практично на крајњим границама државне територије. Познато је да су у потоњим временима српски владари тешко остваривали свој утицај на острву.⁴⁷

Посебан проблем за анализу представљају повеље намењене манастиру Светог Николе на острву Врањини зато што је већи број њих спорне аутентичности.⁴⁸ Прву од њих издао је наводно 1232/1233. архиепископ Свети Сава и она се с правом сматра фалсификатом.⁴⁹ С наше стране можемо напоменути да би заиста било необично да архиепископ, а не владар ослобађа манастирске поседе од работа *великих* и *малих*, као и да забрањује велможама да имају власт над њима.⁵⁰

Спорне аутентичности је и повеља краља Владислава манастиру на острву Врањини из 1241/1242. године.⁵¹ Осврнућемо се, као и у претходном

⁴⁴ М. Динић, *Повеља кнеза Десе о Мљету*, Прилози КЛИФ XXXVIII 1–2 (1962) 13–16.

⁴⁵ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 109; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 128.

⁴⁶ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 109.

⁴⁷ М. Динић, *Повеља кнеза Десе о Мљету*, 6–10, 13, 16; Р. Михаљчић, *Мљет као баштина которске властеле*, ЗРВИ 41 (2004) 387–395.

⁴⁸ Детаљно о томе: Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, ССА 5 (2006) 243–276.

⁴⁹ Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине*, 250–251.

⁵⁰ В. Ћоровић, *Списи Св. Саве*, 198.

⁵¹ Види о томе: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. О фалсификованим повељама*, Глас СКА 169 (1935) 33–34; Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине*, 251–252; В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних*

случају, на имунитетну формулу коју овај акт садржи. Према њој краљ је поседе дароване овом повељом ослободио војске, царског злата, винограда, назначивши да му је закон као за велике лавре.⁵² Управо навођење дажбине *царско злато* по Ивану Божићу потврђује сумњу у аутентичност акта, с обзиром на то да се у Милутиновој повељи истом манастиру из 1296. она не помиње.⁵³ Треба рећи да је и поменути документ краља Милутина спорне аутентичности, као и да по свој прилици није издат 1296. већ око две деценије касније.⁵⁴ То, чини се, ипак не умањује суштину Божићеве аргументације да помињање царског злата делује анахроно, с обзиром на то да се ова дажбина среће тек 1300. у једној повељи краља Милутина,⁵⁵ о којој ће доцније бити више речи. Даље се у наводној Владислављевој повељи наглашава да надлежност над дарованим поседима нису требали да имају ни његов властелини, ни владалац, као ни жупљанин који је сусед тих села, те да и Арбанас нема ту зимовишта. Црквени људи су зато као *работници* Светог Николе требало да уживају у свакој слободи.⁵⁶ Терминологија поменута у овом делу повеље није необична,⁵⁷ али и не може бити ни доказа о њеној аутентичности.

Значајнија је зато за наше истраживање повеља краља Владислава манастиру Свете Богородице у Бистрици у Полимљу. Документ се не може ближе датирати, сем временом владавине поменутог краља.⁵⁸ Потврђујући дарове монаха Симеона и свог оца Стефана Првовенчаног прописао је за метохије „да не воюю воиске, ни конь, ни пьсь да не приходи, развѣ с сѣдениа кралев(ь)ства ми, ни да има коє сплате ни с ким'ре, развѣ цо ки рекоу господа наа се платити”.⁵⁹ Ваља приметити да је краљ додељивање имунитета описао изразом „створи милост краљевство ми”,⁶⁰ чиме је на

ћириличких повеља, 161–162; Б. Шекуларац, *Врађинске повеље XIII–XV вијек*, Титоград 1984, 33–38 имао је становиште да је повеља аутентична.

⁵² F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii, Viendoboane* 1858, 26.

⁵³ И. Божић, *Доходак царски (поводом 198 члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд 1956, 17–18.

⁵⁴ Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врађине*, 254–259.

⁵⁵ И. Божић, *Доходак царски*, 17.

⁵⁶ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 27.

⁵⁷ Б. Шекуларац, *Врађинске повеље*, 35–36.

⁵⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 165–166.

⁵⁹ *Исто*, 167.

⁶⁰ *Исто*, 167.

неки начин нагласио да је реч о посебној привилегији.⁶¹ Поседи манастира били су, дакле, ослобођени давања војске, као и обавезе примања краљевих паса и коња и оних који су водили бригу о њима.⁶² Изузетак је, међутим, направљен када би сам краљ са својом пратњом боравио на имањима Богородичиног манастира.⁶³ Јасно је на основу једног другог прописа повеље да је терет такве посете падао на зависно становништво и попове.⁶⁴ Спомиње се у документу да су о празницима морали меропси да дају рибу архиепископу и краљу, што је било још једно ограничење имунитета.⁶⁵ Краљ Владислав је нешто ниже истакао да власт над оним што је дато манастиру не сме да има ни његов брат, ни братучед, нити било ко од његовог рода, као ни властела. Ко би то покушао, рачунало би се да се успротивио краљу.⁶⁶ Занимљиво је што се у назначеној одредби посебно наводе чланови краљеве породице. Начелно се може рећи да је њоме дат судски имунитет манастирским поседима, мада његови детаљи нису прецизирани. Имајући у виду да је краљ Владислав само потврдио повеље својих претходника, Милош Благојевић је, чини се, сматрао да је и њихов садржај дословно поновљен.⁶⁷ Значило би то да онда и манастирске привилегије о којима смо писали потичу с краја XII и почетка XIII века. Мишљења смо да ипак није немогуће да је тај део садржаја своје повеље краљ Владислав прилагодио актуелном тренутку. Поуздан закључак ипак изостаје.

Дипломатичка грађа оскудна је када је реч о имунитетним правима у српској држави и за период владавине краља Уроша I (1243–1276). Сачувана је његова повеља којом је око 1252. потврдио старе и даровао нове поседе манастиру Св. Богородице у Стону, седишту хумске епископије. Дефинисао је том приликом да храм ужива сваку слободу у односу на све који имају власт или који би били насилни. Додао је и како је манастиру приложио „**всако исправленик кже ѡ вьноуѣтрньихъ и**

⁶¹ М. Благојевић, *Државна управа*, 65, нап. 22, 88.

⁶² М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ ХVIII (1971) 168.

⁶³ *Исто*, 168.

⁶⁴ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 167; М. Благојевић, *Оброк и приселица*, 168.

⁶⁵ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 167.

⁶⁶ *Исто*, 167.

⁶⁷ М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 12–13; М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, Сава Немањић–Свети Сава: историја и предање, Београд 1979, 135.

внѣшнихъ правдахъ”.⁶⁸ У овом акту срећемо особену формулацију дарованих имунитетних права. Након помена владајућих, укратко се сви остали који би могли угрозити аутономију манастира називају насилницима. Тиме се јасно указује на то да је сваки покушај угрожавања манастирских права третиран као насиље. Под терминима унутрашње и спољашње правде, вероватно се мислило на процесе између становника манастира, односно на њихове спорове с људима других господара, како је то протумачио Теодор Тарановски.⁶⁹ Питање је, међутим, да ли су у парницама које су зависни људи манастира имали с поданицима других господара представници манастира Св. Богородице у Стону могли да имају пуну надлежност или је овде било пре свега речи о поклањању прихода од судских глоба у таквим случајевима. Прецизан одговор мора изостати и на овом месту.

Наредна повеља краља Уроша I у којој се среће имунитетна формула односи се на манастир Св. Апостола Петра и Павла на Лиму који је након 1252. постао ново седиште хумске епископије.⁷⁰ Сматра се да је акт издат у времену између 1254. и 1263. године.⁷¹ Одмах треба додати да је њиме Урош I обновио хрисовуљу свог оца Стефана Првовенчаног истом манастиру, која је нестала јер су је Бугари однели. Садржала је она прилоге које је манастиру учинио још хумски кнез Мирослав.⁷² Отуда не можемо знати да ли је краљ Урош само поновио прописе који су се налазили у повељи његовог оца или је учинио извесне измене. Имунитетном формулом краљ је дефинисао да манастир пребива у свакој слободи, те да „*кже господствуюки сикю землею да не владиеть сею црквю, ны людьмы вельцтамы ны малымы, ны кгови владальцы*“.⁷³ Након ове одредбе речено је да нико не сме узимати глобе од црквених људи, већ само онај који буде епископ моћи ће по својој вољи да влада поседима манастира.⁷⁴ Прецизира се и да је *послух* у случајевима вражде имао да износи два динара.⁷⁵ Јасно се уочава да је манастиру дат судски имунитет,

⁶⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 197.

⁶⁹ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 526.

⁷⁰ М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 38.

⁷¹ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 225–226.

⁷² *Исто*, 225, 227.

⁷³ *Исто*, 230.

⁷⁴ *Исто*, 230; Р. Грујић, *Епархијска властелинства*, 182–183.

⁷⁵ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 230.

чије евентуално ограничење се не помиње. Питање је, ипак, зашто се посебно наглашава износ *послуха* у процесима око вражде, који је у овом случају означавао глобу за саслушање сведока.⁷⁶ Можда је то у вези са чињеницом да су спорови око убиства (*вражде*), иначе спадали у краљеве резервате.⁷⁷ Да ли се може помислити да је само наглашено да је глоба ишла цркви, а да су процеси везани за убиства остали у делокругу краљевих овлашћења? Тако би се одредба могла протумачити, ако се има у виду да је пре ње наглашено да све глобе припадају цркви. Такође с тим у вези стоји и питање да ли под глобама треба подразумевати само судске таксе или уопште све намете и обавезе које би поседи могли имати према владару, како делује из контекста самог акта. Као могући нарушиоци имунитета у санкцији помињу се владајући у одређеним подручјима и властела.⁷⁸ Занимљиво је свакако приметити да се у повељама које смо до сада анализирали, чини се, више обраћа пажња на судски имунитет, који се опет сагледава кроз питање дажбина, које се, како је приметио Острогорски, одвајају некад од самог права на суђење. У Византији пак није било таквог раздвајања.⁷⁹

Вероватно преломни период у обликовању имунитетних права у средњовековној Србији догодио се у време владавине краља Милутина (1282–1321). Сачуван је већи број његових повеља с имунитетним формулама. Треба ипак рећи да готово све оне потичу из последње две деценије Милутинове владавине. Такође, већина њих се односи на манастир Хиландар, као и најважније краљеве задужбине. Многи од поседа тих манастира налазили су се на територији коју је краљ освојио од Византије. Негде на почетку владавине краљ Милутин је издао повељу манастиру Хиландару којом је потврдио дарове својих претходника српском престолу. Између осталог њоме је било одређено да парици или Власи који долазе с других поседа имају припасти цркви.⁸⁰ Други имунитетни прописи свакако су изостали, јер је била реч о потврђивању старијих докумената.

Поједини погрешни закључци о развоју имунитетних права у средњовековној Србији настали су услед чињенице да је повеља којом је

⁷⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 528, 575–576, 594.

⁷⁷ *ЛССВ*, 106 (Р. Михаљчић).

⁷⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 230; Р. Грујић, *Епархијска властелинства*, 183.

⁷⁹ Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета*, 477.

⁸⁰ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 280.

краљ Милутин око 1299. подарио нове поседе Хиландару у околини Призрена и прописао обавезе зависних људи манастира из истог краја,⁸¹ раније погрешно приписивана краљу Драгутину.⁸² Када је реч о имунитетима краљ је најпре истакао да призренске метохије не треба да чувају стражу од Грка, како су то раније чиниле у свом крају, већ да пошаљу човека у Свету гору који ће обављати ту службу на мору и пристаништу. За све оно што би опљачкали од Грка није требало да плаћају никоме, сем ако то није учињено у сарадњи с разбојницима.⁸³ На основу овог прописа видимо да манастирски поседи нису били сасвим ослобођени војне службе. Само је њен карактер у овом случају промењен, највероватније услед померања српске границе на југ.⁸⁴ Сазнајемо и да је држава могла и од црквених поседа потраживати део плена до којих би њихове страже дошле. Даље се у повељи дефинише судски имунитет манастира на призренском метоху. Све међусобне спорове манастирски људи имали су да расправе пред игуманом или црквеним великодостојницима. Изузетак су биле парнице везане за неверу, *провод земље* и вражду, за шта је суђење требало да се организује пред краљем или неким од великаша са његовог двора, кога затраже игуман или братија. Уз то је назначено да севаст, нити било који други владалац, није имао право да суди овим метохијама. Наведено је и да послух износи два динара у споровима који се воде пред краљем или његовим владоцима између поданика самог манастира или у њиховим парницама с другим људима, а које се тичу одвођења људи и убистава.⁸⁵ Запажамо и у овом примеру да призренски метоси Хиландара нису имали пун имунитет, већ да је он био ограничен владаревим резерватима. Међутим, чак и у тим случајевима, како сведочи одредба о послуху, судске таксе су имале припасти манастиру. Потребно је рећи да је краљ Милутин 1302.

⁸¹ За ново датовање ове повеље види: М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина Хиландару?*, ЗРВИ 22 (1993) 133–135; Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину*, ССА 9 (2010) 3–5, 10–13.

⁸² За раније датовање види литературу код: Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару*, 5–6; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 526–527, потенцирао је значај те хрисовуље када је реч о надлежности патримонијалног црквеног судства.

⁸³ Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару*, 6.

⁸⁴ М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина*, 131; Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару*, 10.

⁸⁵ Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару*, 7.

предвидео да се и Дубровчани у случајевима невере, вражде и помагања туђим људима да побегну од свог господара, појављују пред краљевим судом.⁸⁶ После одредаба о судству краљ Милутин се у повељи опет вратио на питање војних дужности метохија. Владар је нагласио да пошто је видео да људи са поседа манастира и Власи читаве године путују на Свету гору, не треба да иду у војску, већ само ако буде неки напад на земљу. За трг Кницац је исто одређено да нема војну обавезу, али су морали да преносе робу.⁸⁷ Преношење ствари на Свету гору је свакако била дужност Влаха,⁸⁸ која је можда била ближе одређена неком ранијом повељом.

Нешто ниже у истој повељи одређене су обавезе људи на поседима цркве Св. Димитрија. Наглашено је да они не раде са градом, нити да имају наметка, већ „**да соу свободны wd всѣхъ работъ малихъ и великихъ краљевства мы**“.⁸⁹ Први пут је на овај начин у једном документу српских владара одређеном поседу дат пуни финансијски имунитет. Тиме не желимо рећи да он раније није додељиван, али иако је то можда био случај није на овај начин формулисан. Затим је за исте поседе придодато да о онима који се на њих населе бригу не треба да имају ни севаст, ни кнез, нити било који владалац.⁹⁰ Међу онима који би могли да угрозе манастирска права први пут се јасно истичу људи са одређеним титулама. Достојанство севаста је иначе и преузето у српској држави у време када је краљ Милутин стабилизовао своју власт у Македонији крајем XIII века.⁹¹ Анализа је показала да су севасти у средњовековној Србији одређивали међе, наплаћивали одређене глобе и имали извесне судске компетенције.⁹² Имајући то у виду поменута одредба је на изванредан начин потврђивала судски и економски имунитет Хиландара на поседима цркве Св. Димитрија. Коначно у истој повељи краљ Милутин је и село Локвицу коју је доделио Хиландару ослободио од свих работа, малих и великих, посебно наглашавајући да оброк не дају жупи.⁹³ Зашто је након помена

⁸⁶ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 346; Последњи владарев резерват у овој повељи наведен је као *чељадин*. За објашњење појма види: *ЛССВ*, 815 (Ћ. Бубало).

⁸⁷ *Исто*, 7.

⁸⁸ Више о обавезама Влаха: М. Благојевић, „*Закон светога Симеона и светога Саве*“, 144–154.

⁸⁹ Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару*, 7.

⁹⁰ *Исто*, 7.

⁹¹ Љ. Максимовић, *Севасти у средњовековној Србији*, ЗРВИ 22 (1993) 138.

⁹² *Исто*, 145–146.

⁹³ Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару*, 7–8.

изузећа од свих намета, посебно поменут оброк тешко поуздано утврдити. Према Милошу Благојевићу ово је изречено пошто су манастирски поседи плаћали оброк у оквиру самог властелинства, услед чега не би било правично да то чине и у оквиру жупе.⁹⁴ За село Локвицу, занимљиво, није споменуто да је имало судски имунитет, мада се једва сме сумњати да се по томе разликовало од других хиландарских посета у призренском крају.

Обимна хрисовуља краља Милутина манастиру Св. Ђорђа код Скопља из 1299/1300.⁹⁵ садржи богат материјал за проучавање имунитета. Мора се доиста одмах потцртати да је краљ њоме потврђивао и раније дарове византијских, бугарских и српских владара овом храму.⁹⁶ Од тих ранијих аката, сачувана је повеља бугарског цара Константина Асена Тиха (1257–1277) чије време издавања се не може ближе утврдити.⁹⁷ Приликом анализе Милутинове хрисовуље на њу ваља обратити пажњу.⁹⁸ У уводном делу повеље краљ Милутин је истакао да је обећао подићи храм који ће бити *самовластан* и *самосудан*.⁹⁹ Такве назнаке иначе нема у повељи бугарског цара Константина Асена.¹⁰⁰ Прва конкретна имунитетна формула односи се на људе који су припадали манастиру у

⁹⁴ М. Благојевић, *Оброк и приселица*, 169.

⁹⁵ Анализирајући поново сачуване преписе овог акта Срђан Пириватрић је дошао до закључка да се у њима могу препознати две повеље. Прва је по њему издата пре склапања Милутиновог брака са Симонидом највероватније 1298. док је друга издата 1299/1300. како стоји у једном од преписа. С. Пириватрић, *Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља*, Перџолов, I, Зборник у част Мирјане Живојиновић, Београд 2015, 208, 212–213. С обзиром на то да за наше излагање ови подаци нису од пресудне важности, нећемо правити раздвајање на прву и другу повељу.

⁹⁶ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, *Грамоти записи и друга документарна граѓа за манастирите и црквите во скопската област*, К. Илиевска, П. Миљковиќ-Пепек, В. Мошин, С. Николовска, Н. Ношпаљ-Никуљска, К. Петров, В. Славева, Т. Томоски, Скопје 1975, 210–211; Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа код Скопља од XI–XV века*, Гласник Скопског научног друштва 1 (1925) 45–50.

⁹⁷ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 253–254, где су наведена сва ранија мишљења о том питању.

⁹⁸ Упоредна анализа ове две повеље дата је у: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 116–166; На преплитање византијских, бугарских и српских прописа у овој хрисовуљи скренута је пажња и у следећем раду: М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, ЗРВИ 46 (2009) 149–163.

⁹⁹ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 210.

¹⁰⁰ *Исто*, 147.

самом граду Скопљу. Стоји да они нису требали да предузимају ниједну раду у *царину*, као и да над њима власт немају севаст, прахтор, кастрофилакс, кнез нити ко од владајућих. Потом су ослобођени од обавеза зидања и чувања града, као и давања писа, димнине и оброка апоклисару, севасту, прахтору, кнезу, кастрофилаксу, аподохатору, соколару, коњуху, псару, нити било којем кефалији и представнику краљеве власти. Затим је краљ наредио да не плаћају житни, вински, месни и сирни наметак, као ни приселицу. Ослобођени су и од чувања тамнице и ношења гласа. Забрањивало се одвођење манастирских људи, коња, волова, магараца, као и плаћања царине.¹⁰¹ Хронолошки гледано ово је прва повеља у којој је економски имунитет овако детаљно образложен. Више је разлога за такву појаву. Са једне стране краљ Милутин је, како смо већ рекли, обнављао старе привилегије манастира, те је и овде како се може утврдити следио повељу Константина Тиха.¹⁰² Не треба такође занемарити да је овај документ имао свечани карактер. Управо у таквим актима и византијски цареви су доносили дуже имунитетне формуле, које саме по себи нису значиле да су тим документима дариване веће повластице од оних где су оне кратке.¹⁰³ Сходно томе и ми сматрамо да се детаљно набрајање имунитетних права суштински не разликује од једноставних формулација о ослобађању од свих работа. Неопходно је нагласити да је формула детаљнија у српској повељи, те она није само пуко следила оно изречено у акту бугарског цара.¹⁰⁴ Запажа се да уз помене византијских достојанственика и чиновника какви су севаст, прахтор, кастрофилакс јавља и кнез. Чињеница да је краљ Милутин управо у време издавања хрисовуље стабилизовао своју власт у Македонији могла је утицати на то да имунитет Св. Ђорђа детаљније образложи. Дажбине попут *писа* и *димнине* такође се први пут јављају у неком од српских докумената.¹⁰⁵ Исто тако, ослобођење поданика манастира од обавеза оправљања и чувања града најпре се среће у овој хрисовуљи. Обавеза зидања тврђава (*кастроκτισια*) постојала је и у Византији, где се први пут помиње крајем X века.¹⁰⁶ Начелно се може

¹⁰¹ Исто, 211–212.

¹⁰² *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 147; Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 63.

¹⁰³ Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета*, 412, нап. 10.

¹⁰⁴ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 147.

¹⁰⁵ За објашњење тих пореза види: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 211, 212, нап. 19; *ЛССВ*, 152 (Ј. Мргић).

¹⁰⁶ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, ed. A. Kazhdan, New York–Oxford 1991, 1112.

претпоставити да су се оне појавиле или постале значајније у време када је краљ Милутин запосео значајне византијске утврђене градове попут Скопља. Коначно, под приселицом се подразумевала колективна надокнада штете коју би причинили лопови и разбојници.¹⁰⁷

Након дефинисања економског имунитета, краљ је прешао на дефинисање судског имунитета у погледу манастирских људи у Скопљу. Наредио је краљ да од њих *потку* не узима ниједан владалац, као ни *удава*, *опаданије пред владалци*, *руку*, *печат*, *одбој* и *престој*, већ да свака глоба има припасти манастиру. Нико није смео по хрисовуљи ни да им суди од поменутих власти, нити да их веже без игумановог суда.¹⁰⁸ Уочава се да је и у овој повељи судски имунитет исказан пре свега кроз дажбине које су препуштене дестинатару. Поред раније познатих као што су рука и печат, појављују се и оне које нису забележене у ранијим актима. Појмом *потка* подразумевала се казна која се наплаћивала због повреде међа, као и свађе и туче око истих.¹⁰⁹ Утврђено је да се појам *удава* користио да означи казну изричану без суђења.¹¹⁰ Под *опаданијем* се пак мислило на иступање оптуженог који би противтужбом и клеветањем приписивао кривицу тужиоцу и тако прекидао парницу.¹¹¹ Конкретно у овом случају се мислило на то када удава наступи као резултат опадања.¹¹² Одбојем је називана такса за непримање судског изасланика,¹¹³ док је престој била глоба наплаћивана за неодржавање на заказано судско рочиште.¹¹⁴ Судски имунитет је изгледа био потпун, а не спомињу се чак ни краљеви резервати. На крају овог одељка је запређено

¹⁰⁷ М. Благојевић, *Оброк и приселица*, 175–188; М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва*, 160–162.

¹⁰⁸ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 213–214; В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 317.

¹⁰⁹ *ЛССВ*, 564 (С. Мишић).

¹¹⁰ С. Ђирковић, *Удава*, Зборник Филозофског факултета. Београд XI–1 (1970) 348–351; А. Веселиновић, *Још једном о значењу средњовековног појма „удава“*, *Историјски гласник* 1–2 (1988) 129–135; Ђ. Бубало, *Судба и опаданије – прилог тумачењу 84. члана Душановог законика*, *Споменица академика Симе Ђирковића*, Београд 2011, 264–265.

¹¹¹ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 579–580; Ђ. Бубало, *Судба и опаданије*, 264.

¹¹² Ђ. Бубало, *Судба и опаданије*, 264–265; М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва*, 158–159.

¹¹³ *ЛССВ*, 463 (Р. Михаљчић).

¹¹⁴ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 298–299, 301, 373–374, 528, 574, 576–577.

и материјалном казном од 200 перпера онемо ко би угрозио имунитетна права манастира.¹¹⁵

Ослобођење од свих работа малих и великих краљ Милутин је даровао за полошко село Речицу, чиме је само потврдио прописе ранијих ктитора манастира.¹¹⁶ Даље је ту одредбу прецизирао истакавши да становницима овог села нико не сме заповедати да иду на војску, да зидају и чувају град, да носе глас, као ни провод ни понос. Забрањено је својим владооцима да улазе у село, као и онима који држе жупу у којој се село налази, те узимање било којег дохотка. Потом су поменути севаст, прахтор и кнез као они који не би требало да угрожавају права манастира, а затим су наведене бројне дажбине које није требало да плаћа. Међу њима било је и оних које се не јављају у имунитетној формули о манастирским људима у граду Скопљу. С обзиром на то да ни природа свих тих дажбина није позната, нећемо се на њима детаљније задржавати.¹¹⁷ Слично као и у случају манастирских људи у Скопљу, био је дефинисан и судски имунитет села Речице.¹¹⁸ Приход од бира је такође био препуштен манастиру.¹¹⁹ Забрањивао се и пронијарима улазак у ово место,¹²⁰ као и отуђивање имовине давањем у мираз, за шта је коришћен назив еспорик.¹²¹

Наредна имунитетна формула у овој хрисовуљи јавља се поводом даровања манастиру села Брод са тргом, те места Здуње и Сушице са *поповљанима*¹²² и осталом имовином. Одредио је краљ да над тим поповљанима ниједан епископ није смео да влада, нити да узима доходак од њих. Овде је такође било забрањено отуђивање имовине путем мираза. Само су морали давати помен архиепископу.¹²³ Препустио је манастиру попут ранијих ктитора и ексарштину, данак који је иначе ишао епископу.¹²⁴

¹¹⁵ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 214.

¹¹⁶ *Исто*, 223.

¹¹⁷ *Исто*, 202–203, 223–224. Приређивачи су у напоменама објаснили неке од термина. Види такође и следећи рад: Љ. Максимовић, *Порески систем у грчким областима Српског Царства*, ЗРВИ 17 (1976) 118–122.

¹¹⁸ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 224.

¹¹⁹ *Исто*, 224.

¹²⁰ *Исто*, 226–227.

¹²¹ *Исто*, 151, 227.

¹²² Према тумачењу Радослава Грујића овим термином је означавана писмена родбина попова: Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 67; Р. Грујић, *Средњовековно српско парохијско свештенство*, Скопље 1923, 14, 60–61.

¹²³ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 228.

¹²⁴ *Исто*, 197, 228.

Након што је записао поклањање још неких села манастиру, краљ Милутин је опет дефинисао судски имунитет људи Светог Георгија, било да се налазе у жупама или у Скопљу. Прописао је да им не може судити нико од владајућих у држави, нити да им се шаље отрок казнаца, малог тепчије, судија великих и малих, севаста, прахтора, градског севаста, градског прахтора, градске страже, судија градских и жупских и кнеза жупског. Уколико би неком нешто скривио манастирски човек, парница би се одвијала пред игуманом и са његовим отроком за било који спор. Игуман који би криво судио имао је да изгуби свој чин. Додељени су и на овом месту приходи од судских такси манастиру, а забрањено је казном од 100 перпера ко би нарушио имунитет манастира.¹²⁵ Додато је затим да се над подложницима Светог Георгија не примењује *котао*, те да нема *надставе*, *белега* за било коју тужбу. Најзад изречено је да као поротници нису смели да им се одреде људи краља и властелина, већ само они црквени.¹²⁶ Нешто ниже понавља се нешто измењена санкција у вези судског имунитета, као и да судске таксе, укључујући и оне од шест и дванаест волова треба да припадну манастиру. Затим се наводи да му припада глоба од вражде, силовања девојака и одвођења коња. Додаје се и да се вражда не узима у граду и у селу, већ само од убице који је починио и то судским путем.¹²⁷

У науци је већ уочено да се овај одељак хрисовуље краља Милутина ослања на сличан који се налази у повељи цара Константина Тиха.¹²⁸ Поново се ипак може запазити да прописи Милутиновог акта нису сасвим истоветни и да су детаљнији. Изнето је мишљење да су они проширени прописима обичајног права.¹²⁹ Заиста да се приметити да су од судских глоба у бугарском акту поменуте *удава*, *опаданије* и *потка*,¹³⁰ док су у краљевој хрисовуљи поменуте још *рука*, *печат* и *оправа*.¹³¹ Надаље, само у Милутиновој повељи се налази ослобођење манастирских људи од утврђивања кривике *котлом*, *белегом* и *надставом*. Све су то били

¹²⁵ Исто, 229–231.

¹²⁶ Исто, 230.

¹²⁷ Исто, 231–232.

¹²⁸ Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 63–64; *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 163–166, 195–197.

¹²⁹ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 164.

¹³⁰ Исто, 196.

¹³¹ Исто, 230. Прва је овде по свој прилици значила таксу за неког ко се оправдао пред судом: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010, 179.

начини утврђивања кривице неком врстом Божијег суда.¹³² Део о томе како би требало да буде састављена порота такође не постоји у повељи бугарског цара. Специфична је и казна разрешење игумана, који би судио неправедно, јер то обично није спадало у делокруг световних власти.¹³³ Повеља цара Константина Тиха исто тако само уопштено помиње да *владалце* као оне који не треба да суде људима манастира,¹³⁴ док краљев акт ту наводи бројне представнике власти са различитим српским и византијским титулама. Одражавало је то на извештан начин прелазни период у формирању новог управног апарата српског владара у скоро заузетим областима у Македонији.¹³⁵ Пропис о владаревим резерватима је пак суштински исти у обе повеље.¹³⁶ Значајно је код њега то што се истиче лична, а не колективна одговорност за почињено дело.¹³⁷ Како је приметио Радослав Грујић, није јасно да ли је у тим случајевима вођење спора препуштено манастиру или су њему припадале само дажбине од њих.¹³⁸ Видели смо да су људи призренских метохија за одређене случајеве морали да се суде пред краљем или његовим владалцима. Мора се указати и на то да је нешто даље краљ прописао да половина од вражде на годишњем панађуру остаје манастиру.¹³⁹ Извесног ограничења судског имунитета је, дакле, ипак било. Одредбе везане за њега су нешто даље у хрисовуљи допуњене забраном извођења црквеног човека са имања манастира без суда. За случај таквог позива наплаћиван је *престој* у износу од 18 динара.¹⁴⁰ Сам игуман могао је бити позван на суд само писменим краљевим позивом.¹⁴¹ Вероватно је ово чињено, када се хтело утврдити да ли је неки игуман праведно судио, с обзиром на то да хрисовуља прописује његову одговорност ако то не би чинио.

¹³² Термини Божији суд, белег, котао објашњени су у: *ЛССВ*, 38, 52–53, 316–317. Значење термина *надстава* не може се утврдити јер се не помиње у другим изворима, али је свакако припадао истом кругу појава као котао и белег: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 230, нап. 96.

¹³³ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 163–164.

¹³⁴ *Исто*, 196.

¹³⁵ *Исто*, 164.

¹³⁶ Уп.: *исто*, 197, 232; Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 64.

¹³⁷ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 232; Т. Тарановски, *Историја српског права*, 283.

¹³⁸ Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 64.

¹³⁹ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 236; Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 64.

¹⁴⁰ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 235.

¹⁴¹ *Исто*, 234.

Значајне привилегије манастир Светог Ђорђа добио је и у погледу привлачења нових насељеника на своје поседе. Одредио је краљ да игуман може слободно населити човека било да долази из српских земаља или Византије, уколико је био без господара три године.¹⁴² Игуман је могао населити слободне људе и он би им у том случају одређивао обавезе, којих се онда морао држати. Са своје стране краљ је нове насељенике који би добровољно пришли манастиру ослобађао од свих обавеза према њему, напомињући да морају за цркву да раде бедбом три дана у години.¹⁴³ Ова одредба је недоречена, јер свакако друга категорија насељеника је поред поменутог рада бедбом имала и друге обавезе, око чега се можда договарала са игуманом. Претпоставља се да су овакви прописи о насељавању настали услед ратова које је краљ Милутин водио са Византијом на подручју Македоније. Услед тога желео је да различитим олакшицама привуче насељавање на манастирске метохије.¹⁴⁴ Статус тих нових насељеника је очито требало посебно образложити.

Лако се да запазити да се низ имунитетних формула понавља на више места у повељи. Негде је то био случај зато што су у првом помену били ограничени на одређени део манастирских поседа, а другде је хтео додатно да прецизира своје прописе. Тако се наводи да се поповљани било да су у Скопљу или по селима, изузимају из власти епископа.¹⁴⁵ Спомиње се још једном ослобађање од приселице, уз коју се наводи изузимање од волоберштине.¹⁴⁶ Наводи се и поново забрана задржавања апоклисара на метосима, уз духовну и материјалну санкцију која је износила 100 перпера.¹⁴⁷ Право на торовштину и травнину јасно је додељено манастиру.¹⁴⁸ Кефалијама је било забрањено да врше било какву власт на панађурима и да на њима узимају било који приход који се оствари.¹⁴⁹ Најзад пре санкције још једном је подвучен имунитет

¹⁴² Исто, 231.

¹⁴³ Исто, 235; Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђорђа*, 70; *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 158–159. Више о бедби: М. Влајинац, *Бедба и заманица*, 47–48, 49–54, 55–63; *ЛССВ*, 37 (М. Благојевић).

¹⁴⁴ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 159.

¹⁴⁵ Исто, 231.

¹⁴⁶ Исто, 232. Сматра се обично да волоберштина одговара византијском *зевгаратикију*. Види: И. Божић, *Доходак царски*, 15–16; Љ. Максимовић, *Порески систем*, 121, нап. 81; *ЛССВ*, 102–103 (Р. Радић).

¹⁴⁷ *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 234–235.

¹⁴⁸ Исто, 235. Више о овим дажбама: исто, 202, нап. 118, 224, нап. 72.

¹⁴⁹ Исто, 236.

метохија Св. Ђорђа навођењем чиновника који не смеју угрозити имунитет манастира, као и дажбина које се неће од њега узимати.¹⁵⁰ Да се уочити да се овде Милутинова хрисовуља готово у потпуности ослања на ранији акт бугарског цара, који је на овом месту чак и опширнији.¹⁵¹ Извесно је из бугарског документа преузео све термине за службенике и дажбине који се не јављају на другим местима у његовој хрисовуљи.¹⁵² Хрисовуља краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља представља први недвосмислен пример давања готово потпуног финансијског и судског имунитета у средњовековној Србији. Зато смо велику пажњу посветили детаљној анализи њених одредаба. Такав њен садржај последица је како чињенице да је српски краљ обнављао старе привилегије манастира, тако свакако и његове жеље да се исказе као ктитор у новоосвојеним крајевима. Стога је важно подвући да се у Византији у ово време запажа даљи раст имунитетних повластица.¹⁵³ Занимљив је у том погледу пример манастира Есфигмена. По практику из 1298/9. од 141 перпере прихода задржавао је 123 перпере. Двадесетак година касније препуштени су му сви приходи укључујући и судске глобе за убиство, отмицу и налажење блага.¹⁵⁴ Паралела с краљевим препуштањем манастиру Св. Ђорђа прихода од спорова о враждама, силовању девојака и одвођењу коња намеће се сама. Потребно је имати на уму и да је за владавине краља Милутина дошло до великог политичког и економског узлета српске државе, што је њеном владару олакшавало да буде широке руке према црквеним институцијама. Друге повеље краља Милутина, мада ни изблиза детаљне као хрисовуља Св. Ђорђу, уверавају нас да се у његово време десило ширење имунитетних права, што се доиста може са сигурношћу потврдити само за црквене установе.

Наредна повеља краља Милутина у којој се јавља имунитетна формула односи се на поклањање келије Свете Петке у Тморанима манастиру Хиландару. Сматра се да је и она издата око 1300. године.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Исто, 237.

¹⁵¹ Види: исто, 200–204.

¹⁵² Тако се помињу комис, стратор, винар, градски гласник (*изгонич граду*) односно слоновштина и комод. За објашњење тих појмова види: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 200–204, нап. 107–129.

¹⁵³ Г. Острогорски, *Прилог историји имунитета*, 440–444.

¹⁵⁴ Исто, 443–444.

¹⁵⁵ За датовање види: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, I, 254; С. Пириватрић, *Хронологија првих владарских аката краља Милутина*, 205–207, 212–213.

Напоменимо да је ову келију, коју је у време цара Ивана Асена II (1218–1241) сазидео протосеваст Прибо, Хиландару доделио још краљ Урош I у време док је држао Скопље и околину. Такав дар је поништен када је Милутинов отац изгубио поменућу област. Дакле, краљ Милутин је обнављао дар свог оца.¹⁵⁶ Доиста, он не помиње да је само обновио повељу Уроша I, те сматрамо да њен садржај заиста одговара и у вези са имунитетним одредбама крају XIII века. Пошто је набројао све поседе келије, краљ је истакао да је створио *милост* њој и њеним људима ослободивши их свих работа, малих и великих, било по земљи или по граду. Даље се каже да не плаћају ништа ни са земљом ни са градом, а посебно се наводи оброк. Није се смело наметати ни *царско злато* поседима келије. Забранио је Милутин да кефалија градски или било који владалац остварују власт над њеним метохијама. Уколико би неки властелини или ко други од његових сарадника ушао на поседе келије, морао би да плати казну од 12 волова.¹⁵⁷ Поново и овде срећемо уопштену формулу ослобађања метохија од малих и великих работа. Уз оброк посебно је наведена нова дажбина под називом *царско злато*. Сматра се да је реч о порезу који се касније у изворима назива *соће*.¹⁵⁸ Вероватно је уведен због војних потреба владара.¹⁵⁹ Финансијски имунитет је, чини се, био потпун. Кад је реч о судском остајемо донекле у недоумици, иако је јасно да је свим владаревим људима, као и осталој властели забрањивао улазак на имања ове црквене установе. Наиме, није познато да ли је краљ задржао судска права према својим резерватима. Навели смо да у то време призренске метохије Хиландара нису биле потпуно изузете од владаревог судства. Остаје нејасно зашто је негде краљ Милутин у неким актима из истог времена прецизно одредио судски имунитет, а у другим то није учинио. Да ли је можда подразумевао да он свакако не важи у споровима зависних људи са метохија са поданицима других властелинстава, а који се тичу најтежих престапа? Поуздан одговор нам измиче.

Из наредних година владавине краља Милутина сачувано је неколико аката који такође имају кратку имунитетну формулу. Тако је марта 1306. потврђујући дарове његове мајке краљице Јелене опатији Св. Марије Ратачке код Бара, манастирске поседе ослободио од свих работа,

¹⁵⁶ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 332.

¹⁵⁷ *Исто*, 333.

¹⁵⁸ И. Божић, *Доходак царски*, 17.

¹⁵⁹ *Исто*, 33.

великих и малих, као и од власти *силних* његовог краљевства.¹⁶⁰ Једна збирна повеља која је настала 40-их година XIV века или чак и нешто касније,¹⁶¹ садржи у себи и делове из више повеља краља Милутина. Сматра се да они могу потицати из аутентичних краљевих аката издатих од времена почетка краљеве владавине до првих година XIV века.¹⁶² На два места у њима срећемо имунитетне формуле. Прва од њих се односи на Влахе, којима је краљ доделио дужност пастира, ослободивши их свих работа, великих и малих, даље наводећи да се изузимају од обавеза ношења жита и вина, провода, коња, пса, поклисара и владалаца краљевих.¹⁶³ Последње се свакако односило на забрану владаревим чиновницима да улазе на манастирске поседе где су они живели, изузимајући их из њихове власти. Нешто ниже помиње се да је краљ доделио хиландарском пиргу три пчелара, које је ослободио свих работа владаревих и црквених, као и влахе који су се бринули о кобилама приложеним истој установи. Пчеларима је имао да управља калуђер пиржанин, а једина дужност им је била да се брину о кошницама.¹⁶⁴ Занимљиво је да се формула слична поменути појављује и у преведеној повељи византијског цара Андроника II Палеолога (1282–1328) из маја 1308.¹⁶⁵ којом је потврдио даривање краља Милутина Спасовој цркви Хиландарског пирга у Хрусији манастира Св. Никите. Цар је истакао да једино игуман може да влада црквама, селима и метохијама са сваким дохотком. Ослободио је дароване поседе од сваке работе и *поданка*, те додавши да нико нема од њих ништа да тражи или да им чини забаву.¹⁶⁶ Запажамо да ни овде судски имунитет у њима није ближе одређен. Следствено изнетим подацима, може се закључити да се полако устаљивала имунитетна формула по којој се поседе даровани црквеним институцијама ослобађају од свих малих и великих работа.

¹⁶⁰ С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Милутина опатији Свете Марије Ратачке*, ССА 1 (2002) 15, 19.

¹⁶¹ Више о датирању те збирне повеље: А. Фостиков, *Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару*, ССА 13 (2014) 117–119.

¹⁶² *Исто*, 102–109.

¹⁶³ *Исто*, 91.

¹⁶⁴ *Исто*, 92.

¹⁶⁵ За питање датума издавања ове хрисовуље: М. Марковић, *Прилози за историју св. Никите код Скопља. Оснивање манастира – Милутинова обнова – хиландарски метох*, Хиландарски зборник 11 (2004) 72–78; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6 (1984) 69–70.

¹⁶⁶ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 407.

Током владавине краља Милутина манастир Св. Николе на острву Врањини добио је нове поседе. Документи који о томе сведоче садрже и имунитетне одредбе. Негде између 1308. и 1314. Милутинов син Стефан Урош је као господар *Далмације, Травуније и Захумља* уз дозволу свог оца¹⁶⁷ доделио поменутом манастиру село Орахово у Штрмници са људима и свим међама. Прописао је да његови насељеници не врше ниједну работу у корист владара, додавши да не треба да терају пут, војују војску, приплаћају путнике, обрађују винограде, дају позоб и хране псе.¹⁶⁸ Могућност да властела угрози манастирске слободе помиње се само у санкцији.¹⁶⁹ Истоветан је садржај прописа о имунитету и у повељи којом је сам краљ Милутин, највероватније између 1314. и 1318.¹⁷⁰ подарио исто село манастиру, као и полуждребицу Штитаре, планину Селца, 100 перпера од трга Св. Срђа и од Црне Горе, од Арбанаса Василија са децом. Овде се, за разлику од повеље његовог сина, где је вероватно текст био исти, јасно ишчитава да је при давању економског имунитета краљ истицао да се угледа на повеље Светог Саве, краља Владислава и краља Уроша I.¹⁷¹ Тешко је рећи да ли је по овом питању можда следио њихов текст, с обзиром на то да су, како смо видели, очувани примерци повеља Саве и Владислава спорне аутентичности. Није на одмет приметити да се судски имунитет само посредно може ишчитати из санкција ових аката и да се у њима појављује само властела као могући прекршилац манастирских повластица, без помена владаревих достојанственика са одређеним титулама. Међутим, с обзиром на то да је реч о сасвим другом подручју у односу на она која третирају раније анализирани повеље из времена владавине краља Милутина, разлике можда не треба да нас изненађују.

За нашу анализу, од врањинских повеља далеко је значајнија хрисовуља коју је краљ Милутин издао својој задужбини, манастиру Светог Стефана у Бањској. Потврду о томе издао је и његов брат Драгутин. Према једном новом истраживању, краљева хрисовуља је по

¹⁶⁷ Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине*, 253–254, јасно је образложио зашто се повеља мора приписати Милутиновом сину Стефану.

¹⁶⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 429.

¹⁶⁹ *Исто*, 429.

¹⁷⁰ Питање датовања овог акта поново је размотрено код: Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине*, 257–258.

¹⁷¹ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 425.

свој прилици настала крајем 1315. или почетком 1316. године.¹⁷² Потребно је одмах скренути пажњу на то да се имунитетне одредбе у овој хрисовуљи налазе у оквиру *Закона црквеним људима*,¹⁷³ где су иначе детаљно биле регулисане обавезе зависних људи у корист манастира. Најпре у њему имамо податке који се односе на судски имунитет манастира. Након што је истакао висину глоба за одбој, руку, печат, потку, *самосуд*, *слање* и послух, краљ је нагласио да где год се чини суд све дажбине треба да припадну цркви. Затим су наведене и казне за чупање браде и рањавање.¹⁷⁴ Под самосудом мислило се на самостално наплаћивање својих потраживања, без одлуке суда.¹⁷⁵ Дакле, све глобе су ишле у корист манастира, али би се по формулацији прописа рекло да његови људи нису искључиво одговарали пред судом свог манастира. С обзиром на то да нам текст хрисовуље не доноси друге детаље, можемо само начелно претпоставити да је краљ задржавао право суђења у одређеним случајевима, поготово ако су манастирски људи били у спору са зависним становницима других господара. Сасвим кратко био је дефинисан и економски имунитет Бањске. Одређено је да манастирске поседе не терете обавезе војске, града, соћа, коња, пса и било које друге краљеве работе.¹⁷⁶ Како је у науци већ запажено, ово је први извор у коме се соће појављује као дажбина, мада се претпоставља да је у ствари то био нови назив за дажбину познату као царско злато.¹⁷⁷ Уочава се да су на прво место биле стављене војне обавезе које су свакако могле највише оптерећивати метохије. Предвиђала је хрисовуља да се не узима никаква царина од манастира ни на једном прелазу преко реке.¹⁷⁸ Коначно,

¹⁷² Ђ. Бубало, *Неколико запажања о повељи краља Милутина за манастир Бањску*, Манастир Студеница – 700 година Краљеве цркве, ур. Љ. Максимовић, В. Вукашиновић, Београд 2016, 23–25; Последињи њени издавачи су је датирани у време између фебруара 1314. и марта 1316. године. Види: В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 456–457.

¹⁷³ Прописе овог закона издвојио је на једном месту: Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама. Правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Београд 2006, 29–41.

¹⁷⁴ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 465.

¹⁷⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 301, 369–370, 373, 567.

¹⁷⁶ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 465.

¹⁷⁷ И. Божић, *Доходак царски*, 17.

¹⁷⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 468.

прописао је краљ да сви црквени дохоци припадну манастиру, а заузврат краљ је епископу дао 600 перпера.¹⁷⁹ Бањска је свакако добила пуни економски имунитет. Одредбе које се тичу имунитета нису биле тако детаљне као у хрисовуљи Св. Ђорђу код Скопља, иако је овде акт био свечан и намењен главној краљевој задужбини. Говори нам то, чини се, да је даривање потпуног имунитета почело да се устаљује, иако треба узети у обзир да је у акту за манастир Св. Ђорђа дужина набрајања повластица била последица и краљевог угледања на повеље ранијих владара.

Једина повеља краља Милутина намењена неком световном дестинатару настала је у лето 1316. године. Тада је он потврдио Андрији Ловретићу и његовој браћи, поседе које су у време краљице Јелене држали њихов отац Ловре и стриц Марин Жаретић, барски архиепископ. Напоменуто је да поседе могу држати слободно са краљевом милошћу.¹⁸⁰ Заиста је тешко оценити да ли се овакав исказ може третирати као давање имунитета имањима Жаретића. С обзиром на то да је краљ само потврђивао ранији дар, изостанак детаља у погледу повластица не треба да изненађује.

Последњи акт који ће у овом раду бити анализиран је хрисовуља краља Милутина о обнављању манастира Грачанице, за коју се најчешће узима да је издата 1321. године.¹⁸¹ Подаци који у извесној мери осветљавају судски имунитет храма налазе се у одељку под називом *Закон стари србљем* којим је уређен положај зависних становника. Сматра се да прописи садржани у њему потичу из знатно ранијег времена, вероватно из доба Стефана Немање и Светог Саве.¹⁸² Према једној његовој одредби *рука* и *послух* имали су припасти манастиру где год се на краљевом суду парниче његови људи. Нешто ниже је речено да ће за онога који покраде цркву или почини *вражду* сам краљ одредити казну. Била је одређена висина казне и за још неке прекршаје, као што су чупање браде и поткрадање пријатеља.¹⁸³ Чињеница да је сам краљ имао да одреди казну у одређеним случајевима такође може да укаже на старост одредаба поменутог закона. Зашто се краљ Милутин одлучио да једним старијим законским текстом дефинише судски имунитет манастира,

¹⁷⁹ Исто, 468.

¹⁸⁰ С. Божанић, *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, ССА 6 (2007) 12.

¹⁸¹ Више о датовању: В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 499–500.

¹⁸² Р. Михаљчић, *Стари српски закон*, Изворна вредност старе српске грађе, Београд 2001, 62–63.

¹⁸³ Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, Београд 1992, 91.

тешко је докучити. Изнети подаци нас још једном упозоравају на то да је тешко створити целовиту слику о развоју имунитетних права, чак и за краћи период. Од економских повластица помиње се да манастир није требало да плаћа царину за робу коју продаје или купује.¹⁸⁴ Допустио је уз то краљ епископу Игњатију право да без препреке може да враћа одбегле људе.¹⁸⁵ Изненађује нас и да се даје тако мало података који се односе на економски положај манастира у односу на владара.

Расположиви извори, чини се, указују да су се у српској средњовековној држави имунитетна права црквених институција временом увећавала, мада се све фазе тог процеса не могу прецизно утврдити. Најстарији сачувани акти дају углавном информације о судским имунитетима које су добијали манастири. Чини се да се у почетку на судска права обраћало далеко више пажње, него на давање чисто економских повластица. Мора се доиста имати у виду да су, уз судске компетенције, манастирима додељивана права на убирање глоба везаних за парнице. Посебно значајну етапу у развоју институције имунитета, чини се, представља период владавине краља Милутина. Јасно се запажа у то доба додељивање потпуног економског имунитета црквеним установама. Управо у време његове владавине устаљује се формулација о ослобађању манастирских поседа од свих работа, малих и великих. У области судства краљ је обично задржавао одређене надлежности у односу на њих, мада нас у том погледу сачувани документи често остављају у недоумици. Начелно се може претпоставити да је и властела уживала сличне повластице, мада о томе немамо информација. Управо у то време и у Византијском царству је дошло до даљег раста имунитетних повластица. Краљева спремност да омогући манастирима веће приходе свакако је била повезана и са наглим јачањем српске државе током његове владавине. Даљи развој имунитетних права догодиће се током владавине краља и цара Стефана Душана (1331–1355). Управо у првом делу *Душановог законика* из 1349. члановима 33. и 34. одређен је потпуни судски и економски имунитет црквених поседа.¹⁸⁶ Потврђују тај пораст и бројни документи из његовог времена, који свакако заслужују подробну анализу.

¹⁸⁴ Исто, 92.

¹⁸⁵ Исто.

¹⁸⁶ Душанов законик, пр. Ђ. Бубало, 81–82.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Actes de Chilandar*, I, *Des origines à 1319*, par M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Archives de l' Athos XX, Paris 1998.
- Miklosich F., *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viendoboane* 1858. *Selected charters of Serbian rulers (XII–XV century) relating to the territory of Kosovo and Metohia*, I, ed. T. Živković, S. Bojanin, V. Petrović, Athens 2000.
- Баришић Ф., *Преводи грчких повеља о оснивању српског Хиландара*, Књижевност 8–9 (1986) 1217–1228. [Barišić F., *Prevodi grčkih povelja o osnivanju srpskog Hilandara*, Књижевност 8–9 (1986) 1217–1228]
- Божанић С., *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, Стари српски архив 6 (2007) 11–17 [Božanić S., *Povelja kralja Milutina barskoj porodici Žaretića*, Stari srpski arhiv 6 (2007) 11–17]
- Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010 [Dušanov zakonik, прир. Ђ. Bubalo, Beograd 2010]
- Живковић Б., *Грачаничка повеља*, Београд 1992 [Živković B., *Gračanička povelja*, Beograd 1992]
- Живојиновић Д., *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину*, Стари српски архив 9 (2010) 3–17 [Živojinović D., *Povelja kralja Milutina Hilandaru prethodno pripisivana njegovom bratu Dragutinu*, Stari srpski arhiv 9 (2010) 3–17]
- Марјановић-Душанић С., *Повеља краља Милутина опатији Свете Марије Ратачке*, Стари српски архив 1 (2002) 13–29 [Marjanović-Dušanić S., *Povelja kralja Milutina opatiji Svete Marije Ratačke*, Stari srpski arhiv 1 (2002) 13–29]
- Михалчић Р., *Закони у старим српским исправама. Правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Београд 2006 [Mihaljičić R., *Zakoni u starim srpskim ispravama. Pravni propisi, prevodi, uvodni tekstovi i objašnjenja*, Beograd 2006]
- Мошин В., Ђирковић С., Синдик Д., *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника, I, 1186–1321*, Београд 2011 [Mošin V., Ćirković S., Sindik D., *Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, I, 1186–1321*, Beograd 2011]
- Новаковић С., *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912 [Novaković S., *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Beograd 1912]
- Соловјев А., *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926 [Solovjev A., *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, Beograd 1926]
- Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, I, Грамоти записи и друга документарна граѓа за манастирите и црквите во скопската област*, К. Илиевска, П. Миљковиќ-Пепек, В. Мошин, С. Николовска, Н. Ношпаљ-Никулска, К. Петров, В. Славева, Т. Томоски, Скопје 1975 [Spomenici za srednjovekovnata i ponovata istorija na Makedonija, I, Gramoti zapisi i druga dokumentarna građa za manastirite i crkвите vo skopskata oblast, K. Ilievska, P. Miljković-Peppek, V. Mošin, S. Nikolovska, N. Nošpalj-Nikuljska, K. Petrov, V. Slaveva, T. Tomoski, Skopje 1975]
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, превод Љ. Јухас Георгиевска, изд. на српскословенском Т. Јовановић, Београд 1999 [Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, prevod Lj. Juhas Georgievaska, izd. na srpskoslovenskom T. Jovanović, Beograd 1999]

- Свети Сава, *Списи св. Саве : издао их В. Ђоровић*, Београд–Сремски Карловци 1928 [Sveti Sava, *Spisi sv. Save : izdao ih V. Đorović*, Beograd–Sremski Karlovcı 1928]
- Фостиков А., *Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару*, Стари српски архив 13 (2014) 79–142 [Fostikov A., *Zbirna povelja kraljeva Milutina i Stefana Dušana Hilandaru*, Stari srpski arhiv 13 (2014) 79–142]
- Шекуларац Б., *Врањинске повеље XIII–XV вијек*, Титоград 1984 [Šekularac B., *Vranjinske povelje XIII–XV vijek*, Titograd 1984]

Литература – Secondary Works

- Bartusis M. C. *Land and Priviledge in Byzantium. The Institution of Pronoia*, Cambridge 2012.
- Engel P., *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001.
- Haldon J. *Military administration and bureaucracy: state demands and private interests*, Byzantinische Forschungen 19 (1993) 49–63.
- Haldon J., *The army and the economy: the allocation and redistribution of surplus wealth in the Byzantine State*, Mediterranean Historical Review 7/2 (1992) 146–153.
- Morris R., *Monastic exemptions in tenth and eleventh-century Byzantium*, Property and Power in the Early Middle Ages, ed. W. Davies, P. Fouracre, Cambridge (1995) 200–220.
- Rady M., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London–New York 2000.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, ed. A. Kazhdan, New York–Oxford 1991.
- Благојевић М., *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997 [Blagojević M., *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Beograd 1997]
- Благојевић М., *Закон светога Симеона и светога Саве*, Сава Немањић–Свети Сава: историја и предање, Београд (1979) [129]–166 [Blagojević M., *Zakon svetoga Simeona i svetoga Save*, Sava Nemanjić–Sveti Sava: istorija i predanje, Beograd (1979) [129]–166]
- Благојевић М., *О аграрним односима у Полињу крајем XII и почетком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд (2003) 7–23 [Blagojević M., *O agrarnim odnosima u Polimlju krajem XII i početkom XIII veka*, Kralj Vladislav i Srbija XIII veka, Beograd (2003) 7–23]
- Благојевић М., *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, Зборник радова Византолошког института 46 (2009) 149–163. [Blagojević M. *O jednakim obavezama stanovništva u hrisovuljama manastira Sv. Georgija kod Skoplja*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 46 (2009) 149–163]
- Благојевић М., *Оброк и приселица*, Историјски часопис 18 (1971) 165–188 [Blagojević M., *Obrok i priselica*, Istorijski časopis 18 (1971) 165–188]
- Божић И., *Доходак царски (поводом 198 члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд 1956 [Božić I., *Dohodak carski (povodom 198 člana Dušanovog zakonika Rakovačkog rukopisa)*, Beograd 1956]
- Бубало Ђ., *Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари*, Зборник радова Византолошког института 46 (2009) 201–229 [Bubalo Đ., *Da li su kralj Stefan Prvovenčani i njegov sin Radoslav bili savladari*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 46 (2009) 201–229]
- Бубало Ђ., *Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару?*, Стари српски архив 9 (2010) 233–241 [Bubalo Đ., *Kada je veliki župan Stefan Nemanjić izdao povelju manastiru Hilandaru?*, Stari srpski arhiv 9 (2010) 233–241]
- Бубало Ђ., *Неколико запажања о повељи краља Милутина за манастир Бањску*, Манастир Студеница–700 година Краљеве цркве, ур. Љ. Максимовић, В. Вукашиновић, Београд (2016) 19–33 [Bubalo Đ., *Nekoliko zapažanja o povelji kralja*

- Milutina za manastir Banjsku*, Manastir Studenica–700 godina Kraljeve crkve, ur. Lj. Maksimović, V. Vukašinović, Beograd (2016) 19–33]
- Бубало Ђ., *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, Стари српски архив 5 (2006) 243–276 [Bubalo Đ., *Srednjovekovni arhiv manastira Vranjine (prilog rekonstrukciji)*, Stari srpski arhiv 5 (2006) 243–276]
- Бубало Ђ., *Судба и опаданије – прилог тумачењу 84. члана Душановог законика*, Споменница академика Симе Тирковића, Београд (2011) 260–267 [Bubalo Đ., *Sudba i opadanije – prilog tumačenju 84. člana Dušanovog zakonika*, Spomenica akademika Sime Ćirkovića, Beograd (2011) 260–267]
- Веселиновић А., *Држава српских деспота*, Београд 2006 [Veselinović A., *Država srpskih despota*, Beograd 2006]
- Веселиновић А., *Још једном о значењу средњовековног појма „удава“*, Историјски гласник 1–2 (1988) 129–135 [Veselinović A., *Još jednom o značenju srednjovekovnog pojma „udava“*, Istorijski glasnik 1–2 (1988) 129–135]
- Влајинац М., *Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Срба средњег века*, Гласник Скопског научног друштва 2, 1–2 (1927) 47–66 [Vlajinac M., *Bedba i zamanica kao mobarska i kulučarska работа u Srba srednjega века*, Glasnik Skopskog naučnog društva 2, 1–2 (1927) 47–66]
- Грујић Р., *Властелинство Светог Ђорђа код Скопља од XI–XV века*, Гласник Скопског научног друштва 1 (1925) 45–74 [Grujić R., *Vlastelinstvo Svetog Đorđa kod Skoplja od XI–XV века*, Glasnik Skopskog naučnog društva 1 (1925) 45–74]
- Грујић Р., *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, II, *Имунитети и привилегија епархијских властелинстава*, Богословље VII/3 (1932) 181–194 [Grujić R., *Eparhijska vlastelinstva u srednjovekovnoj Srbiji*, II, *Imuniteti i privilegija eparhijskih vlastelinstava*, Bogoslovlje 8/3 (1932) 181–194]
- Грујић Р., *Средњовековно српско парохијско свеиштенство*, Скопље 1923 [Grujić R., *Srednjovekovno srpsko parohijsko sveštenstvo*, Skoplje 1923]
- Динић М., *Повеља кнеза Десе о Мљету*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 28, 1–2 (1962) 5–16 [Dinić M., *Povelja kneza Dese o Mljetu*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 28, 1–2 (1962) 5–16]
- Живојиновић М., *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, Манастир Хиландар, ур. Г. Суботић, Београд 1998. 71–90 [Živojinović M., *Vlastelinstvo manastira Hilandara u srednjem веку*, Manastir Hilandar, ur. G. Subotić, Beograd 1998. 71–90]
- Живојиновић М., *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина Хиландару?*, Зборник радова Византолошког института 32 (1993) 129–136 [Živojinović M., *Da li je sačuvana povelja kralja Dragutina Hilandaru?*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 32 (1993) 129–136]
- Живојиновић М., *Историја Хиландара*, I, *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998 [Živojinović M., *Istorija Hilandara*, I, *Od osnivanja manastira 1198. do 1335. godine*, Beograd 1998]
- Живојиновић М., *Хиландар и пирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6 (1986) 59–82 [Živojinović M., *Hilandar i parg u Hrusiji*, Hilendarski zbornik 6 (1986) 59–82]
- Ивановић М., *Развитак војне службе као основ формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави*, Војно-историјски гласник 1 (2014) 30–48 [Ivanović M., *Razvitak vojne službe kao osnov formiranja vlasteoskog sloja u srpskoj srednjovekovnoj državi*, Vojno-istorijski glasnik 1 (2014) 30–48]
- Јанковић М., *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985 [Janковић M., *Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem веку*, Beograd 1985]
- Јиречек К., *Историја Срба*, II, Београд 1952 [Jireček K., *Istorija Srba*, II, Beograd 1952]

- Коматина И., *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016 [Komatina I., *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016]
- Копривица М., *Попови и протопопови Српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012 [Koprivica M., *Popovi i protopopovi Srpske crkve u srednjem veku*, Niš 2012]
- Лексикон српског средњег века* : прир. Сима Ћирковић, Раде Михалчић ; [сарадници Бајаловић-Хаци-Пешић Марија... и др.], Београд 1999 [Leksikon srpskog srednjeg veka, prir. Sima Ćirković, Rade Mihaljčić ; [saradnici Bajalović-Hadži-Pešić Marija... i dr.], Beograd 1999]
- Максимовић Љ., *Порески систем у грчким областима Српског Царства*, Зборник радова Византолошког института 17 (1976) 107–125 [Maksimović Lj., *Poreski sistem u grčkim oblastima Srpskog Carstva*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 17 (1976) 107–125]
- Максимовић Љ., *Севасти у средњовековној Србији*, Зборник радова Византолошког института 32 (1993) 137–147 [Maksimović Lj., *Sevasti u srednjovekovnoj Srbiji*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 32 (1993) 137–147]
- Марковић М., *Прилози за историју св. Никите код Скопља. Оснивање манастира – Милутинова обнова – хиландарски метох*, Хиландарски зборник 11 (2004) 72–78 [Marković M., *Prilozi za istoriju sv. Nikite kod Skoplja. Osnivanje manastira – Milutinova obnova – hilendarski metoh*, Hilendarski zbornik 11 (2004) 72–78]
- Михалчић Р., *Млет као баштина которске властеле*, Зборник радова Византолошког института 41 (2004) 387–395 [Mihaljčić R., *Mlet kao baština kotorske vlastele*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 41 (2004) 387–395]
- Михалчић Р., *Стари српски закон*, Изворна вредност старе српске грађе, Београд 2001 58–64 [Mihaljčić R., *Stari srpski zakon*, Izvorna vrednost stare srpske građe, Beograd 2001 58–64]
- Острогорски Г., *Прилог историји имунитета у Византијском царству*, О византијском феудализму, Београд 1969, 407–479 [Ostrogorski G., *Prilog istoriji imuniteta u Vizantijskom carstvu*, O vizantijskom feudalizmu, Beograd 1969, 407–479]
- Пириватрић С., *Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља*, Перивољос, I, Зборник у част Мирјане Живојиновић, Београд (2015) 205–214 [Privatirić S., *Hronologija prvih vladarskih akata kralja Milutina izdatih posle osvajanja Skoplja*, Perivolos, I, Zbornik u čast Mirjane Živojinović, Beograd (2015) 205–214]
- Порчић Н., *О употреби појма владарске милости у српским средњовековним документима намењеним Дубровчанима*, Историјски часопис 65 (2016) 61–76 [Porčić N., *O upotrebi pojma vladarske milosti u srpskim srednjovekovnim dokumentima namenjenim Dubrovčanima*, Istorijski časopis 65 (2016) 61–76]
- Синдик Д., *Једна или две жичке повеље?*, Историјски часопис 14–15 (1965) 309–316 [Sindik D., *Jedna ili dve žičke povelje?*, Istorijski časopis 14–15 (1965) 309–316]
- Станојевић Ст., *Студије о српској дипломатици. О фалсификованим повељама*, Глас СКА 169 (1935) 15–48 [Stanojević St., *Studije o srpskoj diplomatici. O falsifikovanim poveljama*, Glas SKA 169 (1935) 15–48]
- Суботић Г., *Трећа жичка повеља*, Зограф 31 (2006–2007) 51–58 [Subotić G., *Treća žička povelja*, Zograf 31 (2006–2007) 51–58]
- Тарановски Т., *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002 [Taranski T., *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, Beograd 2002]
- Ћирковић С., *Удава*, Зборник Филозофског факултета. Београд XI–1 (1970) 345–351 [Ćirković S., *Udava*, Zbornik Filozofskog fakulteta. Beograd XI–1 (1970) 345–351]
- Фекете Е., *Учешће св. Саве или његових сарадника у изради Жичке повеље*, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске 2 (1959) 76–87 [Fekete E., *Učešće sv. Save ili*

- njegovih saradnika u izradi Žičke povelje*, Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske 2 (1959) 76–87]
- Шаркић С., *О значењу израза „рука“ у средњовековном српском праву*, Истраживања 18 (2007) 73–78 [Šarkić S., *О значењу израза „рука“ у средњовековном српском праву*, Истраживања 18 (2007) 73–78]
- Шаркић С., *Правни положај властеле у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–1 (2010) 7–27 [Šarkić S., *Правни положај властеле у средњовековној Србији*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu XLIV–1 (2010) 7–27]
- Шаркић С., *Правни положај меропаха у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–2 (2010) 23–36 [Šarkić S., *Правни положај меропаха у средњовековној Србији*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu XLIV–2 (2010) 23–36]
- Шкриванић Г., *Жичко епархијско властелинство*; Историјски часопис 4 (1952–1953) 148–170 [Škrivanić G., *Žičko eparhijsko vlastelinstvo*; Istorijski časopis 4 (1952–1953) 148–170]

Miloš Ivanović

**DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF IMMUNITY
IN THE SERBIAN MEDIEVAL STATE
UNTIL THE END OF REIGN OF KING MILUTIN**

Summary

The Serbian medieval rulers granted to church institutions and the nobility a different kind of immunities, which allowed them to increase their revenue. The main sources for the study of immunity are the charters of Serbian rulers. Most of these are related to the most prominent Serbian monasteries. It may be noted that the earliest surviving acts mentioned the granting of judicial immunity, which was not complete. However, Nemanjić monarchs conceded to the monasteries judicial fees in the litigations conducted before the Royal Court. The groundbreaking period in the development of immunity was the reign of King Milutin (1282–1321). In his charters he freed monasteries' possessions from "all kinds of labor, small and great". In that manner, he granted these properties complete tax exemption. Also, he forbade his officials and noblemen to jeopardise the financial and judicial immunity of monasteries. It seems that the king still kept the right to judge in certain cases such as a murder, infidelity, rape of girls and takeover of men and horses. At that time, the Byzantine holders also received broad immunity rights. Such practice certainly influenced Serbian King Milutin, who conquered a large part of the Byzantine territory in Macedonia. Further development of immunity rights in medieval Serbia took place during the reign of King and Emperor Stefan Dušan (1331–1355).

Keywords: immunity, charges, trial, charters, ruler, monasteries, estates, nobility.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 14. 06. 2017.